

BARTHA ANTAL

Genocídiumok és nemzeti feltámadás

Újabb kutatások a finnugor népek történetéből
(Beszámoló a Finnugor Történelmi Társulat I. kongresszusáról)

A történészek, nem szakítva az érdeemes *Finnugor Kongresszusok* szervezetével, megalapították a *Finnugor Történelmi Társulatot*. Mindkét intézmény a közös célkitűzések elérése érdekében munkálkodik, betöltve saját feladatkörét. Az egykori Szovjetunióhoz tartozó finnugor népek kora újkori és újkori történetének vizsgálatát ideológiai és politikai természetű kirekesztések akadályozták, ezek tárgyalása nélkül pedig értelmetlen lett volna tudományos tanácskozások tartani a finnugor népek történetéről. A Szovjetunió szétesése új helyzetet teremtett. Észtország helyreállította függetlenségét, az Oroszországban bekövetkezett és végbemenő változások, valamint a keleti finnugorok nemzeti ébredési mozgalmi megkövetelik az eredeti történelmi kútfők tanulmányozását, közlését. Megteremtődtek a feltételek tudományos tanácskozások tartásához, továbbá egy olyan történész-társulás létrehozásához, amelyik, ha nem is kizárólagosan, de elsőrendűen a finnugor történelmek vizsgálatát tekinti fő feladatának. A korábbi tiltások következménye, hogy az első kongresszuson a keleti finnugorok történetében jártas tudósok kora újkori és újkori témákat megszólaltató előadásai tették ki a program zömét. Oldódik a bénultság, de fontos események iratai tartoznak még a *KGB* anakronisztikusan „szigorúan titkos” kategóriájába. Ez a tiltás érinti azokat a kútfőket is, amelyek a komik, marik, udmurtok, mordvinok (ärza és moksa) legújabb kori nemzeti mozgalmaira és programjaira vonatkoznak. Ezek az iratok tartalmazzák a szovjet kormány és a *Szovjetunió Kommunista Pártja* nemzeti programjára, valamint a belőle következő intézkedéseikre vonatkozó adatokat.

A finn kormány és tudományos szervezetek támogatásával az előadások két impozáns kötetben, 1432 oldalon kerültek közlésre;¹ a kötetek tartalmazzák a finn történettudomány eddigi történetének legterjedelmesebb kongresszusi beszámolóját. A kongresszus megszervezésében, a kötetek szerkesztésében az *Oului Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézete* végzett hatalmas munkát. Megkülönböztetett köszönet illeti a karél származású Kyösti Julku professzort, az Intézet immár nyugalomba vonult igazgatóját, aki tudományos és személyes meggyőződésből híve és szervezője a finnugor nemzetek szolidaritásának. Kyösti Julku professzor a Finnugor Történelmi Társulat nagy tekintélynek örvendő, első elnöke. Köszönet

1 *Historia Fenno-Ugrica*. I. 1–2. Congressus Primus Historiae Fenno-Ugricae. Ed. curaverunt Kyösti Julku, Markus H. Korhonen (ab epistulis), Olavi K. Fält, Markku Mäkiyuoti, Milton Nuñez, Jouo Vahtola. Oulu 1996. (=HFU)

illeti Markus Korhont, a kongresszus kimeríthetetlen türelmű, úgymond: „minde-nesét”. A szervezők biztosították a résztvevők országon belüli utaztatásának és teljes ellátásának költségeit.² Finn- és Észtországban a finnugor rokonság, szolidaritás nemzeti ügy, része a nemzeti önértetnek és -tudatnak, az állam és a társadalom részéről rendszeres — és nem csak szellemi — támogatásban részesül.

A tanulmányok a keleti finnségi népek (az Uráltól nyugatra lakó finnugorok) nemzet- és államépítő küzdelmeinek eddig ismeretlen levéltári adatait tárják az olvasó elé. Ebben a tekintetben a kongresszus és kötetei kivételesen rangos helyet foglalnak el. Nagy figyelmet érdemlő, tudományos cáfolatot kapott az az elmélet, miszerint a finnugor népek alkalmatlannak bizonyultak nemzet- és államépítésre, nem volt nemzeti identitástudatuk, gondolkodásuk pedig történetietlen volt. Egy megjegyzés kívánczik ide: a magyar közvélekedés képviselői tagadják, egyesek rá-galmazásnak tekintik a magyarság finnugor rokonságát, ártalmasnak alkalmazását a magyar történelemben. Gondolkodásukban helyet kap az iménti érvelés. A kötetekben található tanulmányok rávilágítanak a finnugorok „történetietlensége” elméleté-nek eredetére. Kevéssé ismert, hogy a konzervatív, orosz pánszláv irányzatokban alakult ki a szóban forgó érvelés, párban az éles Európa-ellenességgel. A párhuzam tehát nem véletlen, éle a finn, az észti, valamint a magyar történelem alapvetően európai orientációja ellen irányult. Itt nincs mód a finnugor rokonság melletti érvek előadásához. De a kongresszus és a kötetek szellemiségének jegyében tiszteletadás-sal tartozunk sokak emlékének, akik nagy áldozatokat hoztak a finnugor rokonságra alapozott nemzet- és államépítő küzdelmekben. A keleti finnségi népek nemzeti öna-zonossága és néprokonsága tudatának első elemei észti, finn és magyar tudósok mun-kásságából származnak. Ez nem papíroson vitatható ügy. Ez már maga a történelem, összes árnyaival.

H. R. Huttenbach és J. Iivonen plenáris előadásaikban elvi témákat tekintettek át. Az előbbi³ a szovjet kormányzat a finnugor népek irányában megvalósított politiká-jának ellentmondásait, végül is tragikus következményeit, a másik Oroszország tör-ténelmének jövőbe irányuló tendenciáit tárta fel. R. Schweitzer tanulmánya⁴ azért

2 A Kalevala c. oulu napilapban, a kongresszuson megjelent észti miniszterelnök, Mart Laar szóvá tette, hogy Oroszországból nem érkezett meg az a 40 történész, akik elvi jelentőségű előadást je-lentettek be. Útlevelproblémákra hivatkozva lemondták előadásait. A kényszerből távol maradt történészek valamennyien jeles ismerői a finnugor népek történelmének. A Kalevala szerkesztősege J. Derjabin orosz nagykövethoz fordult tájékoztatásért. A nagykövet megbízásából M. Amirdzhanov sajtóattasé közölte, hogy tisztán technikai okokból nem készültek el a történészek útlevelei, és az útlevelügy mögött nem húzódik meg politikai megfontolás, Oroszország nem óhajtja megzavarni a finnugor történészek tanácskozását. Oroszország és Finnország egyezménye értelmében a finnugor népek kultúrájának fejlődéséről az orosz fél gondoskodik, míg a finn kormány hasonlóképpen jár el az orosz kultúra megóvásáról Finnországban. Az orosz sajtóattasé többször hangoztatta, a saj-nálatos útlevelügy mögött nincsenek politikai megfontolások.

3 H. R. Huttenbach, a The City University of New York professzora váratlan betegség miatt nem tudott megérkezni a kongresszusra, előadását azonban a plenáris ülésen felolvasták.

4 *Robert Schweitzer*: „Ethnographic Material” of an “Element of Conservative Stability”: Some Observations on the Attitude of the Hegemonial Powers towards the Nation-Building Capacity of the Finno-Ugric Peoples. („Néprajzi anyag, a konzervatív stabilitás eleme”: néhány megjegyzés a hegemon hatalmak magatartásáról a finnugor népek nemzetépítő képességének tekintetében.) In: HFU I. 2. 385–395.

kívánczik az élre, mert megkísérli egy elvi kérdés tisztázását. A „finnugor népek” fogalma nyelvtudományi megállapításokat összegez. Ezzel az összegzéssel a történettudomány nem tud mit kezdeni, mert belőle közös történelmi hagyományok alapjait, fejlődési irányait nem lehet levezetni. A sarkvidéki nomád rénszarvasvadászok, nomád rénszarvastenyésztők és az államot, nemzetet teremtő, népeket asszimiláló magyarok között nem léteznek közös vonások. A probléma megoldhatatlannak tűnik, ennek ellenére egy olyan fórum kezdte el működését, amelyik többet ígér, mint egyes finnugor népek történetének vizsgálatát; a kiutat az interdiszciplináris vizsgálat ígérheti, ám annak is sokféle változata van. Az egyik és korántsem végleges lehetőség az orosz konzervatív pánszlávizmus és a cári kormányzat politikája felőli megközelítés. A kettő kapcsolatban áll egymással, de nem azonosak. A pánszlávizmus hívei nem vették jónéven a cári kormányok politikáját Finnországban és a baltikumi észti tartományban. A finnugorok csak kulturális identitással rendelkező laza népcsoportok, néprajzi alanyok, az oroszosítás, az orosz nemzetépítés anyagai. Az észak-orosz területeken a korai középkortól kezdve folyamatosan tartott a finnugor őslakosság „fájdalommentes” eloroszosítása. Ennek a folyamatnak a tartalékai az Urálon inneni és túli finnugorok voltak, de a finnek, észtek is. Ami pedig a magyarokat illeti, náluk külön népek is eltűntek a történelemből. Fennmaradásuk — fejtegeti az előadó — a történelem fintora, és Ausztria feledékenységének köszönhető. Megosztják a szlávok világát, sorsukat az orosz hegemoniával létrejövő pánszláv föderáció oldja majd meg. A pánszlávizmus orosz híveit irritálta a magyarság önállósága és a finnek alkotmányos autonómiája, csaknem függetlensége, a *Kalevala* közzététele nyomán megnőtt finn öntudat. A finnugor nyelvrokonságot ábrázoló néprajzi térképek nyomán kialakult pánszláv félelmek a Boteni-öböltől a Csendes-óceánig terjedő pánfinnugor birodalom víziójával riogatták a cári kormányzatot, amely viszont azon a véleményen volt, hogy a tartományokban semmi se változzék. R. Schweitzer jelzi, hogy a képből nem maradhat ki a svéd irodalom sem, amelyik sűrűn emlékeztette a finneket arra, hogy svéd segítség nélkül azon a néprajzi szinten maradtak volna, amelyiken M. Castren találta távoli nyelvrokonaikat, miként a magyarok osztrák–német közreműködés hiányában megragadtak volna az ázsiai színvonalon. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a finnugor történelem sajátos fogalma Oroszország történelméből következik: a finnugor-ellenes pánszlávizmusban fogalmazódott meg. Más lapra tartozik, hogy a fogalom eredetével ellentétes szellemben terebélyesedett ki. (R. Schweitzer tanulmánya egy könyv vázlatának tűnik. Megjegyzendő, hogy a más eszmei tartalom fejlődésének fontos szakasza következett be akkor, amikor Finn- és Észtország a szovjet Oroszországgal szembeszegülve kivívták függetlenségüket, a finn, észti és a magyar értelmiségi körök, túllépve a nyelvrokonságból következő vonzódáson, kialakították a finnugor szolidaritás eszményét és mozgalmát. Amint Teleki Pál⁵ 1928-ban rámutatott, az együttgondolkodás nem nélkülözte a történetiség eszméjét. A finn és észti oldalon ez az elv számításba vette a határaikhoz közeli és a nagyon távoli finnugor népeket is.)

5 Gróf Teleki Pál: Ajánlás., Finn- és Észtország világhelyzete. In: *Uő.-Dr. Bán Aladár és mások: Finnek, észtek. A magyarok északi testvérnepei.* Bp. 1928. 5–6., 9–18.

H. R. Huttenbach⁶ magvas előadásában megjegyzi, hogy a Szovjetunió felbomlása páratlan lehetőséget teremtett egy megbukott, hatalmas kísérlet elemzésére. A grandiózus kísérlet kudarcát, sok egyéb ok mellett, a nemzeti erők feszítése okozta. A birodalom alattvaló nemzetei nem a moszkvai ideológusok előírásai szerint akartak élni. A „Nagy Szétesés” dinamikája még nem merült ki, napirenden vannak a „kis szétesések”. A történelmi földrengés a finnugor népeket is felrázta. A szovjet ideológusok két fázisban képzeltek el a nemzeti különállás elhalását. Az első átmeneti állapotban a cári birodalomtól örökölt nemzeti ellentétek szűnnek meg, megvalósul a népek közeledése. A következő, közbülső állapotban megtörténik az egységes szovjet kultúrába olvadás, azaz a népek összeolvadnak. A végső állapotban a történelemben megjelenik az új népi-nemzeti alakulat: a szovjet nép. A kudarcot előrevetítő feszültségek abból is következtek, hogy a szovjet állam szinte kizárólag hódítások eredménye. A *Vörös Hadsereg* 1917–1920-ban leverte a muszlim függetlenségi mozgalmakat Közép-Ázsiában, akárcsak a Kaukázusban a szociáldemokrata (mensevik) irányítás alatt álló nemzeti mozgalmakat, Ukrajna egyes részein pedig a nemzeti kommunista kísérletet. A II. világháborút megelőzően, majd közvetlenül azt követően Sztálin erőszakkal a Szovjetunióhoz csatolta a balti államokat, Kelet-Lengyelországot és Besszarábiát. Ez az erőszak az érintett népekben egyetlen közös érzést, meggyőződést alakított ki, illetve erősített fel, az oroszellenességet. A preindusztriális, illetve gyengén iparosodott Oroszországban a keleti finnugor népek sok sérelmet szenvedtek, az oroszosítás azonban megtorpant néprajzi határaik mentén; a zord természeti viszonyok taszítólag hatottak az orosz telepésekre. A szovjet kormány nagy hadiipari komplexumokat létesített finnugor területeken, a természeti erőforrások rablógazdálkodását szorgalmazta, a modernizálásra és az innovációra nem fordított gondot. Mindez a finnugor népek szemében orosz érdekek mutatkozott, az orosz nyelvet és az orosz nemzeti ideálok szellemiségét terjesztette. A bolsevikok ígérte nemzeti autonómiák sztálini megvalósítása, földrajzi határaik nemzeti érzéseket és érdekeket sértő megvonása, belső hatásköreik gúzsbakötése, a gazdaság és a hatalmas természeti értékek moszkvai (orosz) irányítás alá utalása, megsebezte a 20. század elejétől erősödő udmurt, mari, komi és mordvin nemzeti identitást. A következmény a sokévszázados oroszellenes gyanakvás, a finnugor népekre jellemző konok, csendes ellenállás felerősödése lett. A nemzeti nyelvek alkalmazásának korlátozása, majd az anyanyelvi közoktatás fokozatos elsorvasztása nem oltotta ki, csak illegálisba szorította a nemzeti meggyőződést, az ősi vallási szertartásokat és ünnepeket. Az Ob mentén élő hantik és mansik sérelmezték a rájuk erőszakolt, hagyományaikkal ellentétes közigazgatást, gyermekeik elszakítását családjaiktól. Különös szójátékot űztek a szovjet néprajztudomány képviselői, amikor minőségi különbségeket éreztettek a marik és komik néppé, míg az udmurtok és mordvinok nemzetté „minősítésével”. Ez a mesterkélt szójáték azonban káros, esetenként vég-

6 *Henry R. Huttenbach*: The Impact of Soviet Rule on the Suppression or Encouragement of Finno-Ugric Ethno-National Self-Consciousness: the Policy of Contradictions. (A szovjet kormányzás hatása a finnugor etnikai-nemzeti öntudat korlátozására vagy bátorítására: ellentmondások politikája.) In: HFU I. 1. 353–362.

zetes következményeket hozott a népesség-összeírások alkalmából, ugyanis ez a tudománytalan szójáték jogokat korlátozott. Mihail Gorbacsov új uniós egyezmény-kísérlete összeomlott, ezzel ő maga is a politika perifériájára szorult. A kicsiny Észtország Borisz Jelcin FÁK-tervét is elutasította.

Észtország rendkívül jelentős szerepet játszott a „Nagy Szétesés” történetében, példát mutatott a nemzeti érdekek megvalósításának módjára. Az észtek megértették, hogy akármi lesz is az átalakulás végeredménye, az orosz dominancia egy kis nemzet számára csak végzetes lehet. A jelenlegi Oroszországban veszélyes politikai irányzatok érvényesülnek, és nem csupán Zsirinovszkij és mások sovinszta tevékenysége jelent veszélyt a finnugor nemzeti törekvésekre nézve. Felmerült egy közgazdasági gondolat, amelyik felszámolná még a jelenlegi autonómiákat is: a cári orosz közigazgatáshoz hasonlóan az azonos finnugor nemzetek különböző közigazgatási egységek alárendelésébe kerülnének. H. R. Huttenbach a tekintélyes oului tanácskozáshoz címezve javasolta, hogy kövessék figyelemmel a keleti finnugor és általában a független finnugor államok határain túl élő finnugor népek nemzeti és emberjogi helyzetét; ez morális és tudományos követelmény.⁷ Javasolta, hogy alakítsanak egy megfigyelőbizottságot, amely általában is figyelemmel követi a kis népek sorsát, és kiváltképpen figyeli a finnugor népek helyzetének alakulását. Ezeket a népeket meg kell kímélni egy harmadik antidemokratikus államhatalom szeszélyétől és durvaságától. Minden szellemi, erkölcsi segítséget meg kell adni a finnugor népek és szórványok életéhez, minden velük szemben elkövetett atrocitás ellen szót kell emelni, tiltakozni kell a mégoly szűkös autonómiájuk felszámolására irányuló kísérletek ellen, és mindezt el kell juttatni a nemzetközi fórumokhoz is. A szerző nem zárja ki egy független Karélia megjelenését sem, hiszen ha létezik két román nyelvű állam, létezhetik két finn nyelvű független állam is.

J. Iivonen megállapítja⁸, hogy az egykori Szovjetunió területén élő finnugor népek helyzete az utóbbi években valamelyest kedvezőbbre fordult, mert most a korábbinál jobban ellenőrizhetik létfeltételeiket. Számukra azonban továbbra is Oroszország jelenti a legjelentősebb tényezőt, ezért számukra is igen fontos az orosz fejlődés iránya. Oroszország a külföldi megfigyelőket mindig ugyanúgy érdekelte, mint magukat az oroszokat és ítéletükben két véglet dominál, a túlzó derűlátás és a zord pesszimizmus. Mintegy 150 évvel korábban P. Csaadajev orosz filozófus akként vélekedett, hogy az oroszok hozzájárulása a világ civilizációjához vajmi csekély, és ez a jövőben sem lesz másként. A Szovjetunió politikai befolyása messze meghaladta a cári Oroszországét, és a szovjet állam nemzeti elnyomó politikája a

7 H. R. Huttenbach professzor felkérése a finnugor történészek tudós társulatához, hogy kövessék figyelemmel a rokonnépek nemzeti és emberjogi helyzetét, fontos felhívás. A keleti finnugor népeknek szükségük van a szolidaritás és szellemi segítség minden megnyilvánulására. Ebből alakult meg a Finnugor Népek Konzultációs Bizottsága és kerülnek megrendezésre a Finnugor Népek Világkongresszusai. A közös programok megvalósításának szolgálatában áll a finnugor népek nemzeti mozgalmaiban tevékeny személyek számára a nyári egyetem. Évente Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékének gondozásában kerül megrendezésre. Megszervezése Pusztay János érdeme, a gondolat e sorok szerzőjétől ered.

8 *Jyrki Iivonen: Russia Yesterday, Today and Tomorrow. (Oroszország tegnap, ma és holnap.)* In: HFU I. 1. 363–373.

birodalom határain túl is érvényesült. A Szovjetunió széthullása váratlanul és gyorsan tűnik, holott a válság, a belső bizonytalanság, a biztonságérzet hiánya már régen gyötörte a birodalmat. Mihail Gorbacsov hiába kereste a válság szocialista keretek közti, de demokratikus megoldását. A szovjet politikai vezetők politikusi képessége nem állt arányban a birodalmat minden eresztekében megroppantó válság méreteivel. Igen nagy nyugtalanságot okozott a nemzetközi életben a bizonytalanság, hogy sikerül-e békés úton felhagyni a szocialista rendszerrel, vagy újabb totalitárius restauráció gyötri meg a birodalom népeit? Ha az orosz nukleáris erő egy restaurált diktatúra kezére jut, az megkérdőjelezte volna az „új nukleáris gondolkodás” folyamatosságát, és ez veszélyeztette volna a nemzetközi enyhülés esélyeit.

Oroszország előtt nehéz évek állnak. A piacgazdaság megjelenése fokozta az amúgy is súlyos gazdasági válságot, a lakosság borzasztó terheit. A gazdasági életre ólomsúlyként nehezedik a hasznot nem hozó, hatalmasra duzzadt hadiipari komplexum. A politikai életből hiányoznak az európai értelemben vett pártok, a jelenleg tevékeny csoportosulások sokkal inkább személyekhez fűződő klientúrák, és belső viszálykodások bomlasztják őket, ebben a tekintetben nem kivétel Zsirinovszkij hírhedt *Liberális Demokrata Pártja* sem. Az orosz nemzet nem érti az ellene irányuló ellenszenv okait. A szovjet rendszer elhitette az orosz nemzettel, hogy ő az alattvaló népek konglomerátumának az önzetlen segítője és támasza. Az oroszok nem értik, hogy Oroszország miért nem segíti az ortodox szerbeket, akik a történelem folyamán általában Oroszország hűségese szövetségesei voltak. A volt Szovjetunió korábban erősen eloroszosított területeiről tömegesen menekülnek az oroszok. Ebben a tekintetben a finnugor köztársaságok kivételt képeznek, mert azokban az indulati-érzelmi kitörések kezdeményezői az oroszul beszélő bevándorlók voltak, másfelől a finnugor köztársaságokban az oroszul beszélők egy része a helyi nemzeti újjáébredési mozgalmakhoz csatlakozott, vagy azokkal érez együtt. A „néptánc”-jellegű nemzeti politikának vége, vagyis a lényegtelen nemzeti hagyományok engedélyezése, és ugyanakkor a lényeges jogok elfojtása, üldözése nem azt eredményezte, amire a moszkvai politikusok számítottak. Az orosz közéletben a lehangosabbak a kommunista csoportosulások, a támogatottságuk viszont csekély, ennek következtében egy szovjet-kommunista restauráció valószínűsége jelentéktelen. Nem elhanyagolható viszont az egykor privilegizált katonai körök politikai vágya a katonai diktatúra bevezetésére. Az egykori dicsőséges hadsereg tekintélye azonban Afganisztánban és a Kaukázusban oly mértékben megingott, hogy egy katonai diktatúra bevezetésének kísérletét a lakosság túlnyomó többsége nem támogatná, csak a sokféle politikai árnyalatot, a múlt többféle értelmezését megtettesítő csoportosulások szövetsége teremthet valamilyen orosz kormányzatot. Képtelenség előre látni bármilyen érdekszövetség esélyét a parlamenti többségre és a kormányalakításra. A jövőre vonatkozó találgatások helyett sürgetőbb az, hogy tudományosan vizsgáljuk a szovjet rendszer működését és bukását. Komoly elemzés alá kell venni a szocialista tervgazdálkodás sikertelenségét, a hadiipar túlfeszített fejlesztését, annak okait, a Kommunista Párt korrupciós monopóliumát, a politikai elit terrorista módszereit hatalmának fenntartása érdekében, a külpolitikai tévedéseket és ezek okait. Miért volt például drámai következménye II. János pápa és Ronald Reagan megválasztásának? Mi volt

a szovjet nemzeti politika célja, és mit ért el ebből? Ez az elnyomó szovjet nemzeti politika a népek öntudatra ébredéséhez vezetett. J. Iivonen végezetül azzal zárja gondolatmenetét, hogy azért is szükséges a szovjet szocialista rendszernek és a bukásának elemzése, mert e szocializmus egyes elemei beépültek a finn és a skandináv jóléti társadalomakba és az ottani politikai mozgalmakba.

A múltban a finnugor történelem a romantika árnyalatait nem nélkülöző őstörténetet jelentette. Az elhangzott és közzétett előadásoknak azonban a felét sem teszi ki az őstörténeti és a korai századokat taglaló közlések, a közös gyökerekre hivatkozó romantika kimaradt belőlük. A szerzők a finnugor népek kialakulásának történeti földrajzát, az egymáshoz közeli vagy szomszédos rokonnépek érintkezéseit vizsgálják, és amennyire a korai történeti korokat gyéren megvilágító kútfők engedik, az esemény- és társadalomtörténetet is bemutatják. A rendszeres írásbeliséget alkalmazó közigazgatás a keleti finnugor nemzeteknél csak a 16. század második felében jelent meg. A róluk szóló iratok orosz hivatalnokok keze alól kerültek ki, akik az orosz állami érdekek szellemében fogalmazták meg az igazgatási, jogi és gazdasági-társadalmi állapotokra vonatkozó dokumentumokat. A keleti finnségi népek önbecsülésének forrása, egyben pedig nagy sérelme, hogy iskolai művelődésük intézményei csak a 18. század első harmadában jelentek meg. Az iskolák egyházi irányítás alatt álltak és missziós tevékenységet folytattak, orosz nyelven tanítottak az alapismeretekre, céljuk volt az ortodox egyházi szellemben történő oroszosítás. Finnugor fiatalok az alapfoknál magasabb szintű tanintézeteket az 1870-es évek elejéig, egyes területeken az 1900-as évek elejéig nem látogathattak. A tilalom feloldásakor csak azok kerülhettek magasabb fokozatú tanintézetekbe (de nem egyetemekre), akik bizonyítottan szilárdak voltak az ortodox vallás gyakorlásában. A. N. Kutjávinn⁹ az udmurt, V. K. Abramov¹⁰ a mordvin, S. Arkeyeva¹¹ általában a keleti finnségi népek iskolai és iskolán kívüli művelődését tárgyalta. A cári állam és az egyházi oktatási hatóságok felismerték a nemzeti nyelven oktató tanítók képzésének jelentőségét. Az 1900-as évek elejétől komi nyelven is oktatni tudó tanítókat bocsátottak ki az usztyysolski (syktyvkari) fiú- és lánygimnáziumok. Domokos Péter¹² a sokkal jelentősebb kazányi *Tanítóképző Szeminárium* működésének hatásait mutatta ki a keleti finnségi népek anyanyelveinek fejlesztésében és ápolásában, a kazányi tanítóképző ugyanis finnugor nemzeti tanítókat képzett. A komi és a kazányi intézetekben egyetemi végzettséggel rendelkező jeles tanárok oktattak. A kazányi

9 A. N. Kutjávinn: Škol'noje prosvěšeniye sredi udmurtov v XVIII–načale XX v. (Iskolai oktatás az umurtok körében a 18. századtól a 20. század elejéig.) In: HFU I. 1. 673–684.

10 V. K. Abramov: Outstanding Figures of Mordovian Origin. (Mordvin származású kiváló személyiségek.) In: HFU I. 1. 21–28.

11 S. Arkeyeva: The Finno-Ugric Peoples in the Historical Prose of the Volga Region. (Finnugor népek a Volga-vidék történeti prózájában.) In: HFU I. 1. 65–66.

12 Domokos Péter kongresszusi előadása nem jelent meg a kötetekben, annak jelentősége viszont igen nagy, ezért méltatom. A szerzőt elfoglaltsága akadályozta meg kéziratának végleges kialakításában. Domokos P. tudományos tevékenységére I. Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Szerk. Bereczki András, Klima László. Bp. 1996. (Urálisztikai tanulmányok 7.) A kötet szerzői méltatják Domokos P. professzor tudományos működésének jelentőségét a keleti finnségi népek nemzeti ébredésében.

szemináriumot 1872-ben alapították, és akkor a városban létesített egyetem és a *Teológiai Akadémia* már nagy hírű tudományos intézmények voltak. Többen a professzoraik közül feladatot vállaltak a finnügyi tanítók felkészítésében. Viszontszolgáltatásként a tanítójelöltek anyanyelvi mintákkal szolgáltak az egyetemi tanszéknek és az Akadémia fordítási bizottságának. Az 1919-ben felszámolt tanítóképzőből került ki a keleti finnügyi nemzetek első világi értelmisége, hatására falusi iskolák, gazdakörök, helyismereti körök, könyvtárak, folklórgyűjtemények létesültek; nemzeti nyelven nyomtatott újságok, folyóiratok és könyvek szolgálták a művelődést, egyben pedig a politikai ébredést.

T. A. Kirosova¹³ ismertette a komi nyelvű közoktatás élő problémáit. Ma az anyanyelven beszélők aránya rendkívül csekély, e kedvezőtlen helyzet megváltoztatása érdekében hatékony intézkedések történtek. A századelőn elindított komi nyelvű közoktatást a szovjet állam a szovjet rendszer első éveiben felszámolta. H. Piirimäe¹⁴ a tartui egyetem jelentőségét méltatta az észti tudományban és nemzeti önérzet alakításában. A sok viszontagságot megért egyetem 1919. december 7-én nyitotta meg kapuit mint észti nemzeti egyetem, ahol 351 hallgató kezdte el tanulmányait. Orosz és német nyelveken is folytak az előadások, de 41%-ban már a nemzeti észti nyelvet alkalmazták, ami figyelemre méltó vívmány volt. A szovjet történetírás eltúlozza a narvai *Észti Dolgozók Kommunájának* szerepét a tartui egyetem újraindításában. Az egyetem tanárai elutasították a Kommuna kezdeményezéseit. Az egyetemi élet megindítása azután vált lehetségessé, hogy az *Észti Hadsereg* 1919 januárjában visszafoglalta Tartut.

Már Domokos Péter felhívta a figyelmet arra, hogy a kazányi tudományos és oktatási intézmények a finnügyi népek politikai mozgalmaira is nagy befolyást gyakoroltak. Mind a művelődési, mind a politikai következmények ellentétesek voltak mind a cári, mind pedig a szovjet szándékokkal. I. Sadovin¹⁵ a marik példáján ábrázolja Kazány jelentőségét. Előre kell bocsátani, hogy a keleti finnügyi nemzeti mozgalmak történetében három szakasz különíthető el. Az első szakasz az 1905–1906. évi orosz forradalom, a második az 1917-ben alakult ideiglenes orosz kormány tevékenységének, valamint a szovjethatalom kialakulásának idejére esik, míg a harmadik szakasz 1991–1992-ben kezdődött és folytatódik napjainkban. A marik 1917–1918 folyamán nemzeti kongresszusokat tartottak Kazányban, ahol megkezdte működését a *Mari Központi Iroda*. Az utóbbi hatásköre nem korlátozódott az akkor még csak néprajzilag körülhatárolt mari területre, hanem kiterjedt az Oroszország területén kialakult mari diaszpórákra is. Az első mari tanácskozás valamennyi orosz politikai párttól elhatárolta magát, az 1918-ban összehívott kongresszus elismerte a szovjethatalmat és üdvözölte a nagy vonalakban ismertetett nemzeti programját. A

13 T. A. Kirosova: Some Problems of National Education. (A nemzeti oktatás problémái.) In: HFU I. 1. 479–482.

14 Helmut Piirimäe: The Re-opening of the University of Tartu in the Capacity of a National University in 1919. (A tartui egyetem újakezdése nemzeti egyetemenként 1919-ben.) In: HFU I. 2. 207–216.

15 I. Sadovin: K istorii s'jjezdov naroda mari. (A mari nép kongresszusainak történetéhez.) In: HFU I. 2. 327–333.

mari nemzeti mozgalom irányítói úgy vélték, hogy a bolsevik vezetők nyilatkozataiban előadtak lényegében megfelelnek a mari elvárásoknak. Ezek a főbb követelmények a következők voltak: Oroszország demokratikus államberendezkedése, mari képviselők a törvényhozó testületben, marik lakta területek egyesítése nemzeti önkormányzattal, nemzeti nyelvű közoktatás, népfőiskolák alapítása, mari nemzeti színház és múzeumok létrehozása, nemzeti nyelv- és irodalomművelő társaságok, könyvtárak szervezése, az eredeti mari földrajzi és településnevek, továbbá személy- és családnevek helyreállítása, a szent ligetek védelmezése, a nemzeti öltözet viselésének engedélyezése az iskolákban. A tanácskozások javasolták egy összorosz, vallási ügyekkel foglalkozó kongresszus összehívását. Egy újabb mari kongresszusra 74 év múltával, 1992-ben kerülhetett sor, a *Mari Usem* (Mari Szövetség) javaslatára. Ez a nagyszabású tanácskozás munkálta ki a nemzeti újjászületés programját, továbbá egy valóságos nemzeti önkormányzat tervét, a paraszti földtulajdonlás visszaállítását. A. A. Popov vázolta, hogy az udmurt, mordvin és komi tanácskozások határozatai főbb pontjaikban megegyeztek a marikéval. A komik azonban markánsabban fogalmaztak nemzeti érdekeik biztosítékának tekintett államiságuk ügyében.

A. A. Popov¹⁶ eddig nem ismert forrásközléséből kiderül, hogy Dmitrij Batiev, aki a komi képviselő elnöke volt Moszkvában 1921–1922 folyamán, egy 1933-ban írt levelében közli a *Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának* titkárával: már az 1920-as évek végén a nemzeti problémák rendezése ügyében Moszkvától megvonta és a nyugat-európai rokonállamokba, Észt-, Finn- és Magyarországra helyezte bizalmát. Hazája Moszkva nyersanyagot szállító gyarmata maradt, amivel egyetlen művelt komi sem tud megbékélni. Az udmurtok földjén 1918 tavaszától dúló polgárháború, a Vörös Hadsereg rekvirálásai és terrorja nemzeti katasztrófát eredményeztek. Az udmurt nemzeti mozgalom irányítói, többségükben a kazányi tanítóképző egykori diákjai, nem javasolták a szovjet állam elismerését. Válaszként a szovjet hatóságok és a bolsevik párt hívott össze Kazányban udmurt tanácskozást, ahol a szovjet fél előadta nemzeti ígéreteit és megszavaztatta a szovjet állam elismerését udmurt területen. A. A. Popov és K. I. Kulikov¹⁷ ismertetik a „finn tényező” elméleti befolyását a keleti finnség nemzeti küzdelmeiben. A finn, az észt és a magyar kormány nem befolyásolta a „finn tényező” működését, nem is szerezhettek tudomást arról, hogy létezik a keleti finnségi népek vezető köreiben. K. I. Kulikov forrásközlő tanulmánya ismerteti, hogy 1932 májusában H. Jagoda, a GPU helyettes főnökének aláírásával rendelet érkezett a GPU nizsnij-novgorodi (akkor gorkiji)

16 A. A. Popov: Samostojatelnaâ Finlandiâ kak primer dlâ finn-ugorskikh narodov Rossii v 1920-ih godah. Stalinskaâ repressivnaâ politika protiv finno-ugorskikh narodov v 1930-ije godi. (A független Finnország mint példa Oroszország finnugor népei számára az 1920-as években. A finnugor népek elleni represszív politika az 1930-as években.) Az előadás a kötetekben nem jelent meg.

17 K. I. Kulikov: Das Verfahren „SOFIN” und Repressalien der Intelligenz der ostfinnischen Völker. (A „SOFIN”-ügy és a keleti finnségi népek értelmisége elleni represszió.) In: HFU I. 1. 623–636. K. I. Kulikov pályafutására l. Foma Kuz'mič Jermakov: Vospriätije raboty P. Domokoša v Udmurtii. In: Ünnepi könyv i. m. 285–289.; R. Š. Nasibullin: P. Domokoš i literaturnaâ obstanovka v Udmurtii v 1960–70 gody. In: Ünnepi könyv i. m. 296–301.

részlegéhez, hogy vegye őrizetbe a keleti finnnségi népek nemzeti mozgalmait irányító valamennyi személyt, és szigorú titoktartás mellett indítson eljárást ellenük, az ítéletek legyenek szigorúak. A 10 kötetre rúgó kihallgatási iratok és a vádirat a 2774. szám alatt szerepel a GPU irattárában. A vádirat és a perek *SzOFIN* rövidítése (magyarul) a *Kémkedő, Ellenforradalmi, Nacionalista Szervezet, Finn Népek Felszabadító Szövetsége* elnevezést rejti. A sok pontból álló vádirat lényege az, hogy a finn, az észti és az udmurt nagypolgárság irányításával, a finn és észti követségek közreműködésével folyó szervezkedés a Baltikumtól az Ob folyóig egy *Demokratikus Finnugor Államföderációt* szándékozott létrehozni, finn protektorátus alatt. A kihallgatások során a vádlottak, mindenekelőtt Kuzebaj Gerd és társai kifejtették ellenszenvüket a szovjet állam, a bolsevik párt tevékenységével kapcsolatban: megrövidítette és becsapta a finnnségi népeket. 1928-ban a szovjet hatóságok példátlan kegyetlenséggel valósították meg a finnnségi falvak kuláktalanítását, elhurcolták és legyilkolták a parasztság legértékesebb részét, szándékosan a falusi népességnek ezernyi népbetegség által gyötört, szellemileg elmaradott, önálló gazdasági és társadalmi tevékenységre képtelen részét hagyták meg a falvakban. A finnnségi népek valójában genocídium áldozatai lettek, amelynek következménye nemcsak gazdasági leromlásuk lett, hanem az évszázadokat megélt nemzetek genetikai regenerálódása is lehetetlenné vált. A szovjet állam és a bolsevik párt a keleti finnnségi nemzeteket kiiktatta a történelemből. A keleti finnnségi népek elleni genocid perek áldozatai lettek a helytörténeti, néprajzi egyesületek, tudományos társulások, egyebek közt a *Finnugor Kultúrák Tanulmányozására Létesült Leningrádi Akadémia*, a finnnségi népek közművelődésének szerény munkásai, önkéntes gyűjtők, folklórgyűjtemények, könyvtárak. A GPU szorgalmazására a bolsevik párt határozataiban betiltotta a finnugor nyelvrokonság bármiféle tanítását a főiskolákon és az egyetemeken, a tudományos intézetek számára tilos volt a finnugor rokonságra utaló bármiféle téma vizsgálata, a finnugor rokonságot ellenforradalmi, burzsoá áltudománynak nyilvánították. A finnugor tudományok kiválóságait perbe fogták, koholt vádak alapján börtönre és száműzésre ítélték. A GPU, a szovjet állam és a bolsevik párt megvalósította a finnugor rokonság ellenzőinek vágyát, betiltották a finnugor rokonsági eszméket, művelőiket büntetéssel sújtották. A genocídumok végrehajtásával azonban túltettek minden elképzelhetőn. A keleti finnnségi népek elvesztették nemzeti értékeik iránt elkötelezett értelmiségüket; a parasztság módosabb rétegének kiirtását követte a belőle származó értelmiség elpusztítása. A nemzeti mozgalmak vezetői Oroszországon, illetve a Szovjetunióon belül képzelték el demokratikus nemzeti kibontakozásukat, nemzeti köztársaságaikat. Nem gondoltak az oroszok elnyomására, jogaik csorbítására. Az udmurt Kuzebaj Gerd kezdeményezte *Boljak* társulat a nemzeti keretekben folyó nyelv- és irodalomművelést, a tudományos tevékenységet kísérelte meg összehangolni, amiben biztató eredményeket ért el. A társulat igen jó kapcsolatokat tartott fenn az orosz nemzeti kultúra társulataival és személyiségeivel. A *SzOFIN*-pert elhallgatták, ami meglepő, mert a hasonló koncepciók pereket a szovjet hírközlés harsány propagandája és uszítása kísérte. A megfélemlített, kontraszelektált lakosság pedig 1992-ig hallgatott.

I. Takala¹⁸ a szovjet Karéliát ért sérelmeket elemzi. Kitér a terror ideológiájára is, aminek lényege az idegenek, a nemzeti elkötelezettség és a tehetség gyűlölete. Sztálin beszéde 1928 júliusában az osztályharc kiéleződése mellett a nemzeti elkötelezettséget (nemzeti elhajlást) említette olyan tényezőként, amelyeket a szovjet bel- és külpolitika alakításában figyelembe kell venni. A SzOFIN iratai gyakran említik Karéliát, ez a per azonban nem terjedt ki Karéliára. Karéliában 1932–1938 folyamán ellenforradalmi összeesküvés és kémtevékenység ürügyén történtek terrorintézkedések. Közvetlen irányítójuk A. A. Zsdanov volt, aki már tapasztalatra tett szert a keleti finnországi népek elleni intézkedésekben. A szerző ismerteti Karélia nemzetiségi összetételét. A lakosság többségét a nyugati finnországi népek tették ki, amelyek súlyos veszteségeket szenvedtek. Karéliában is a parasztság tehető és tehetséges rétegének deportálásával és megsemmisítésével kezdődött a terror. Kezdetben a finn határ menti kb. 1400 km kiterjedésű sávban kezdődött a megbízhatatlanok eltávolítása. Ezt követően a *Kirja* (Könyv) kiadó munkatársait zárták börtönbe. A szerző szavai szerint A. A. Zsdanov arra biztatta a leningrádi katonai körzet parancsnokságát, hogy számolja fel a finn fasiszta vezérkar felderítő osztályának irányításával folyó kémtevékenységet, ami meg is történt. A tragédia 1937 júliusától szakadt teljes súlyával a gyér népességű Karéliára, N. Jezsov belügyi népbiztos 00447. számú rendelete (parancsa) nyomán. A rendelet a Szovjetunió egészének vonatkozásában 268 950 ítéletet, ebből 75 950 kivégzést irányzott elő, végrehajtásának biztosítására 75 millió rubelt adtak. Karéliában ennek az egyetlen rendeletnek a végrehajtása során 57 200 személyt ítélték el, közülük 48 000 főt végeztek ki. I. Takala megjegyzi, hogy Hruscsov adatai, továbbá az orosz biztonsági szervektől még jelenleg is csak nehezen megszerezhető adatok nem fedik a valóságot, két okból sem. Egyrészt a biztonsági hatóságok titkolják az őrizetükben lévő iratokat, másrészt pedig a nyilvántartások hiányosak. A levéltárakban csak a perbe fogottakra és az ítélteltekre vonatkozó adatok lelhetők fel, azokból hiányzik a súlyos sérelmeket szenvedett családtagok és rokonok száma. A GPU és a Vörös Hadsereg alakulatai adminisztratív utasításra, sőt önkényesen is hajtottak végre deportálásokat és halálos ítéleteket. Ennél fogva lehetetlen megállapítani a keleti és nyugati finnországi parasztságot kitelepítési veszteségeit. Ez pedig lehetetlenné teszi a sérelmek jogi úton történő orvoslását; amiről nincs irat, arról nem lehet tárgyalni. A kör bezárult. 1939 novemberében a *Szovjet Népbiztosok Tanácsának* és a bolsevik pártnak az együttes határozata megdicséri a biztonsági szervek tevékenységét, egyben azonban közli, hogy történtek túlkapások és törvénytértések. Ezeket a biztonsági szervekbe beférkőzött kémek és a nép ellenségei követték el. Megkezdődött a tisztogatás a biztonsági szervezetekben, N. Jezsovot is feláldozták, a nagy terror azonban folytatódott. I. Takala rámutatott a terror mögött meghúzódó politikai szándéokra. A szovjet hatóságokat minden szinten zavarta a finn irodalmi nyelv használata Karéliában, azt ugyanis mindenki értette. Az „imperialista” finn nyelv elleni szovjet propaganda eredménytelen volt, az irodalmi finn nyelv Karélia lakóit ugyanis érzelmileg Finnországhoz

18 *Irina Takala*: Repressivnaâ politika v otnošenii finnov v Sovetskoj karelii 30-h godov. (Repressziós politika a karjalai finnek ellen a 30-as években.) In: HFU I. 2. 511–530.

kötötte, azonfelül a finn forrásokból származó értesülésekből a lakosság megismerte a szovjet állam külföldi megítélését, Karéliát tehát igyekeztek nyelvileg elszigetelni a finn befolyástól. A tisztogatások megteremtették a félelemnek azt a légkörét, amelyben megkezdődhetett a „karélizálás”, ez azonban csakhamar kudarcot vallott. A lakosság inkább elkezdett rosszul oroszul beszélni, de a bevezetett öszvérvetvet nem használta, mert nem is értette.

L. A. Maximova¹⁹ a GULAG-rendszer hatását vizsgálja. A téma hatalmasra duzzadt irodalmában dominál az érzelmi, indulati alapon történő értékelés. A szerző kísérletet tesz a tárgyilagos, tudományos elemzésre, ami számára sem sikerült minden tekintetben. A Szovjetunió finnugor népeinek sokévtizedes civil történelmét meghatározták ezek a tragédiákat hordozó táborok. A finnugor területek északi elhelyezkedése, fejletlen úthálózata, ugyanakkor pedig végtelen gazdagságuk a természeti erőforrásokban rendkívül alkalmassá tették ezeket a vidékeket a szigorúan titkolt börtöntáborok elhelyezésére. A szerző több szemszögből vizsgálja a komi területen működő börtöntáborok hatását, befolyását környezetükre. Módszere és eredményei bizonyonnyal alkalmazhatók a többi finnugor területek vonatkozásában is. A táborok és adminisztrációjuk befolyásolták a civil népesség viselkedését, korlátozták mozgásszabadságát, a polgári lakosok a táborok körzetének foglyai lettek. A lágerek megteremtették az öncenzúrázásnak történelmileg példa nélküli szigorát és következetességét. A véleménynyilvánításnak még azok a korlátozott lehetőségei sem léteztek, amelyek a birodalom táboroktól mentes területein megmaradtak, bár az ilyen területek száma egyre fogyott. A hivatalos szovjet vélekedés szerint az északi területek természeti gazdagságát csak kényszermunkásokkal lehetett gazdaságosan kiaknázni, ami nagyon távol áll az igazságtól. A szovjet vezető politikusok gondolkodásában és intézkedéseiben az erőszak alkalmazása uralkodott. A GULAG-irányítás valójában rablógazdálkodást folytatott, sok esetben dilettáns megoldásokat kényszerített ki, nagy károkat okozott a természeti környezetben. A Komi Köztársaságban tudományos bizottság alakult a GULAG-rendszer átfogó vizsgálatára, ám feladatának megvalósítása adminisztratív akadályokba ütközik. A finnugor népek nemzeti tragédiaként élik át, hogy területeiken jelenleg is léteznek börtöntáborok, és ezekkel szemben nagyon gyanakvóak. A szerző tisztelettel adózik a politikai foglyok emléke előtt, megemlíti, hogy a komi felsőoktatást és tudományos kutatást fogásban tartott, majd száműzetésben élő orosz tudósok alapozták meg. A hatalmasra duzzadt hadiipari komplexum számára a táborokban szigorúan titkos alap kutatások és fejlesztések folytak.

A. Kostianen²⁰ felteszi a kérdést: a nemzetközi közvélemény, kiváltképpen pedig a nemzetközi kapcsolatokra hatást gyakorló nagyhatalmak mit tudtak a sztálini bel-

19 L. A. Maximova: Influence of the Stalin Régime Camps on the History and Environment of the Komi Republic. (A sztálini büntetőtáborok hatása a Komi Köztársaság történelmére és természeti környezetére.) In: HFU I. 2. 91–99. Ebben a témában l. még Tatyana M. Khorunzhaya: The GULAG Influence on the Rise of Komi National Scientific and Technical Intellectuals in the 1920s–1940s. (A GULAG hatása a komi nemzeti tudományos és technikai értelmiség kialakulására.) In: HFU I. 1. 465–468.

20 Auvo Kostianen: International Opinion and the Soviet Minorities of the 1930's. (A nemzetközi közvélemény és a szovjet kisebbségek az 1930-as években.) In: HFU I. 1. 585–595.

politika visszasságairól? A kép ellentmondásos. Litvinov külügyi népbiztos 1934-ben a *Népszövetség*ben előadott beszédében hangoztatta: hazájában nincsenek kisebbségi és többségi nemzetek, megvalósult egyenlőségük és harmonikus együttélésük. H. Carrére d'Encausse, a szovjet történelem francia szakértője kimutatta, hogy Sztálin megszegte az októberi forradalom nemzeti ígéreteit, minden tekintetben orosz dominancia érvényesül. A *New York Times* 1932-ben kétszáznál több tudósítást közölt a szovjet ügyekről, foglalkozott a parasztdeportálásokkal is, és mindössze 15 esetben tett említést a menekültekről: a lengyel és a román határon megtörtént incidenseket tette szóvá. Az 1930-as évek elején a nyugati diplomaták érzékenyen reagáltak a honfitársaikat ért szovjet büntetőintézkedésekre. A német diplomaták több ízben reagáltak a szovjetunióbeli németek deportálására. A német Külügyminisztériumot különösen aggasztották a szovjetunióbeli németek tömeges kivándorlási kérelmei. A finn közvélemény felháborodással reagált az 1920-ban Tartuban megkötött békeszerződés lényeges pontjainak szovjet megsértésére: a szerződésben a szovjet kormány kötelezettséget vállalt Kelet-Karélia autonómiájának biztosítására. Az inkeri finnek, karélok, vepszek és más finnségi kisépek tömeges deportálásáról a finn társadalomnak és a kormánynak megbízható értesülései voltak. A finn függetlenség kivívásának napjaiban szervezett alakot öltött „heimoaate”, azaz a valamennyi finnugor néppel való együttműködés eszméje; az 1920-as években nagyon aktív társulások szorgalmazták a szolidaritás megvalósítását. Még Karélia függetlenségének a lehetősége is felmerült. A húszas évek végén és a harmincas évek elején forró hangulatú népgyűlések tiltakoztak a finnségi népeket ért súlyos jogsértések ellen. Heves hangú finn–szovjet sajtóháború alakult ki, diplomáciai körökben finn–szovjet háború lehetőségét sem zárták ki. A finn és a szovjet kormányok azonban elkerülték a helyzet éleződését. A Finnországban élő karjalai menekültek szervezete, az *Inkeri Szövetség*, nagyszabású nemzetközi tevékenységbe kezdett, többek között levelet intéztek Kautskyhoz is. Társadalmi nyomásra a finn kormány is lépésre szánta el magát, korábbi moszkvai követe, majd külügyminisztere, A. S. Yrjö-Koskinen olasz, francia, német és brit hivatalos személyiségekkel tárgyalt, igen csekély eredménnyel. A nagyhatalmak hivatalos személyiségei azzal tértek ki bármiféle fellépés elől, hogy számukra gondot okoz a finnugor népeket ért sérelmek jogi értelmezése. A szovjet kormány a deportálásokat a munkaerő racionális földrajzi elosztásával indokolta. Henderson, brit külügyi államtitkár azzal az érveléssel tért ki az érdemi tárgyalás elől, hogy hazája és a Szovjetunió között nagyon sok probléma van, ezért nincs lehetőség az inkeri és egyéb finnugor ügyek megbeszélésére. Henderson meggyőzte finn tárgyalófelét arról, hogy értelmetlen az ügyet a *Népszövetség Tanácsa* elé vinni. A nyugati nagyhatalmakat jobban foglalkoztatták saját problémáik és kereskedelmi ügyeik a Szovjetunióval, mint az alig ismert népeket ért sérelmek. A kérdéses időben az orosz és különösen a népes ukrán emigráció heves szovjetellenes tevékenységet fejtett ki, amit a szovjet részről a nyugati hatalmak áskálódásának és szélsőjobboldali politikusok kártevésének minősítettek. 1933-ban az USA részéről esedékesnek tartották a Szovjetunió diplomáciai elismerését, a többi nagyhatalom pedig a Szovjetunió felvételét akarta a *Népszövetség*be. A nagyhatalmi érdekpoltizálás a szovjet nemzeti kisebbségek ügyét kiszorította az

érdeklődésből. Nem így a finn kormány esetében: az, a rá nehezedő társadalmi nyomás miatt, nem hallgathatott el a finnugor nemzeti ügyekben. A szerző szerint a tanulmányában vázlatosan előadott téma további kutatást igényel.

K. Hovi²¹ azt vizsgálja, hogy hogyan fogadták az észti függetlenséget 1918-ban, majd pedig 1991-ben a szomszédos és közeli államok. Németország az észti függetlenség szemszögéből kulcstényező, hiszen a baltikumi németek szolgálóknak tekintették az észteket. Németország mind az I., mind pedig a II. világháború éveiben süket volt az észti függetlenségi törekvésekkel kapcsolatban. Viszont a II. világháborút követően Németország, eltérően a többi nagyhatalomtól, nagy megértést tanúsít Észtország és a többi baltikumi állam iránt; ennek az álláspontnak a hagyományai a weimari Németország idejéből erednek. A fogyatkozó baltikumi németek nosztalgiája Észtország iránt lassan eltűnőben van. Szovjet-Oroszország számára az 1920-ban függetlennek elismert Észtország a lélegzetvételnyi szünetet biztosította, de az adandó alkalmakat kihasználva visszahódította Észtországot 1939–1940-ben és 1944–1945-ben. A Szovjetunió széthullott, Észtország pedig visszazerezte függetlenségét. Oroszország Észtországhoz fűződő kapcsolatát tartósan meghatározták azok a nemzeti problémák, amelyek a szovjet kormányzat idejére nyúlnak vissza: az országban élő idegenek zöme oroszokból áll, akik elvesztették korábban élvezett előnyeiket. Egyébiránt az orosz közgondolkodásban még jelenleg is él az a tudat, hogy a szomszédos államok, beleértve Finnországot is, Oroszországhoz tartoznak. Az orosz közgondolkodás másik funkciózavara, hogy Oroszországot a többi nagyhatalomhoz hasonlónak véli. Észt- és Lengyelország olyan korai századokban voltak határosak, hogy annak már a hagyománya is elenyészett. A lett–észti viszony az első függetlenség éveiben nagyon feszült volt a határviták miatt. Ezért a *Baltikumi Entente* csak papíron létezett. A függetlenség helyreállításáért vívott küzdelem közel hozta egymáshoz a két népet, a korábbi rossz viszony emlékei ma már csak az irodalomban és a kultúrában érhetők tetten. A nyugati nagyhatalmak legfeljebb csak az észti lenért vívott konkurenciaharcban vették tudomásul önálló tényezőként Észtországot, egyébként az orosz piachoz vezető belépőnek tartották. Az 1939 tavaszán folyó hatalmi alkudozásokban Észtország és a baltikumi országok nem voltak hatalmi tényezők. A helyreállított észti függetlenség után az USA kormányának számításaiiban Észtország másodlagos szerepet játszott. Dániának és Svédországnak nagyon régi érdekeltségei vannak Észtországban, egy történelmi monda azt tartja, hogy a dán nemzeti lobogó, a Dannebrog, Tallinban született. Az első függetlenség idején a dán kormány az ősi kapcsolatok ellenére rendkívül ellenségesen fogadta a baltikumi államok függetlenségét, még a svéd kormány elismerési hajlandóságát is sikerrel keresztezte, a dán és a svéd diplomáciai elismerés a nyugati nagyhatalmakéval egy időben történt meg. A kevés számú dán és a svéd önkéntes részvétele az észti függetlenségi háborúban antibolsevizmusból és nem az észtek iránti szimpátiából következett. A második függetlenségi harc idején a skandináv államok együttérzése és segítsége nagyon jelentős volt Észtország számára. A skandináv köz-

21 *Kalervo Hovi: The Neighbouring States and Estonia. (Észtország és a szomszédos államok.)* In: HFU I. 1. 345–351.

vélemény szorosán figyelte és követte a fejleményeket, a dán és a svéd kormány azonnal elismerte Észtországot. Az Észtországban tevékenykedő svéd vállalkozások nyíltan vallják: számukra az észtek szakismerete kell, hogy be tudjanak hatolni az orosz piacra. A dán lelkesedés már kihűlt, ezen az úton van a svédeké is. Az általános benyomás szerint az átlag svéd még Finnország iránt is alig tanúsít érdeklődést.

Az észtfinn népi érintkezésnek nagy hagyományai vannak, a hivatalos politikai kapcsolatok léghőre azonban meglehetősen hűvös. A 19. századi finn nemzeti ébredés éveiben fontos intellektuális kapcsolatok létesültek a két ország között. A finn-ségi népeket összekötő „finnségi híd” gondolata Észtországban alakult ki. Az első észtfüggetlenségi küzdelem idején jelentős finn katonai és gazdasági segítséget kapott Észtország, a finn csapatok szorították ki Észtországból a szovjet erőket. A két ország kapcsolatában olyan légkör uralkodott el, hogy felmerült az unió gondolata is, amelyik azonban már 1919-ben jégre került. Az észtfalakosság nehezen viselte el a finnek hatalmaskodásait, amellet nehezményezte a finn katonák viselkedését is. A finn kormány körültekintő politikát kezdett folytatni Észtország irányába. A finn kormány nem sietett a diplomáciai elismeréssel, az észtfüggetlenséget azonban *de jure* elismerte és külképviseletet létesített Tallinban. Finnország hatékonyan védelmezte Észtország érdekeit a nemzetközi életben, sürgette a nagyhatalmakat Észtország támogatására és *de jure* elismerésére. Az észtfkormány az 1920-as években több ízben javasolt szövetségi szerződés-ügyében nem érkezett pozitív finn válasz. Az 1920-as évek végétől változott a finn kormány külpolitikája, abban felül-emelkedett a skandináv, főként a svéd orientáció, a jó észtfinn kapcsolatokat nem érte károsodás, de az együttműködés intenzitása gyengült. A finn politikában az a vélemény került előtérbe, hogy Finnország nem képes segíteni Észtországot a nagyhatalmi törekvésekkel szemben, szövetsége Észtországgal gyengítené helyzetét. Az Észtországban kialakult tekintélyuralmi rendszer ellenszenves volt Finnországban. A második függetlenség kivívását követően Finnország az első közt ismerte el Észtországot annak ellenére, hogy 50 éven át Finnország óvatos, tapintatos politikát folytatott a Szovjetunió irányában. A jelenlegi észtfinn kapcsolatok minden korábbinál szívélyesebbek, Észtország legnagyobb kereskedelmi partnere Finnország. Nagyon nagy a jelentősége annak, hogy a finnek az egyetlenek a világon, akik ismerik és tisztelik az észtfkultúrát és fontosnak tartják létezését.

A magyar résztvevők közül Domokos Péter előadásáról már történt említés, Klima László²² elismeréssel fogadott előadást tartott az őshaza vitás kérdéseiről, Vikár László²³ a mari népzene régi és újabb rétegének művelődési jelentőségét mutatta be, Bereczki András²⁴ historiográfiai előadása magyar szerzők finn történeti tárgyú

22 *László Klima*: On the Uralian Homeland — in General and in Particular. (Az uráli őshazáról általában és részleteiben.) In: HFU I. 1. 489–496.

23 *László Vikár*: Old and New Layers in the Cheremis Musical Tradition. (Régi és új rétegek a cseremis zenei hagyományban.) In: HFU I. 2. 599–605. A címben a marik népvénének az európai irodalomban elterjedt, régies neve szerepel.

24 *András Bereczki*: Lyhyt katsaus Suomen Historian tutkimukseen Unkarissa. (A finn történelem magyarországi kutatásának rövid áttekintése.) In: HFU I. 1. 101–107.

munkáit ismertette, e sorok szerzője²⁵ pedig a finnugor nyelvi affinitás jelentőségét vázolta a magyar identitástudat történetében.

Az első finnugor történettudományi kongresszus eredményei felülmúlják az előzetes várakozásokat. A két kötet fontos kézikönyv lesz mindazok számára, akik áttekintést kívánnak szerezni a kiterjedt földrajzi régióban élő finnugor nemzetek történelméről. A kongresszus és a kötetek nemzetközi jelentősége igen nagy, egyebek közt azért is, mert a keleti finnségi népek először szólaltak meg saját történelmük nyelvén, és ez jelentős esemény az európai művelt közvélemény számára. A kongresszus eloszlatta azt a mítoszt, hogy a finnugor népek nem önálló történeti tényezők, nem történeti népek, hanem néprajzi nyersanyagai az asszimilációnak, a szlávokba olvadásnak. A pánszláv elméletet és törekvést nagyon zavarja a magyar nemzet- és államalkotás. R. Schweitzer rávilágított arra a magyar teljesítményre, amellyel a Nagy Károly-i európai keresztény államiság határát keleti irányban kiterjesztette. Ez pedig nyugtalanító a pánszláv eszmék hívei számára, mert zavarja a finnugorság egészéről alkotott képet. Mellesleg, de nem mellékesen, a finnugor népekről kialakított mítoszban szerepet vállalt a pántürk gondolat is. 1917–1918-ban a keleti finnségi kongresszusok tiltakoztak a baskort és kazányi tatár pántürk területi és politikai aspirációk ellen. Nem kevesebb történt, mint hogy egy tatár falu fegyveres férfiai kardélre hánytak és felperzselték egy udmurt falut, mert az nem fizette a tatár falu számára az évszázadok óta „esedékes” szolgáltatást. A képlet tehát korántsem egyszerű. H. Huttenbach és mások elemzése kimutatta, hogy a finnségi népek nemzeti programjaira a bolsevik pártnak nem volt befolyása és hatása, csak 1918–1919-ben a szovjet befolyás alatt megrendezett kongresszuson a bolsevik párt képviselői csatlakoztak a századelőtől formálódó nemzeti programhoz. A finnugor nemzeti mozgalmak irányító személyiségei még hírből sem ismerték a bolsevikokat.

A kötetek kiváló tanulmányainak átgondolásakor több válasza váró kérdés merül fel, így pl. merő ostobaság udmurt nagypolgárság emlegetése a koncepciók perekben. A keleti finnségiek parasztnépek voltak és maradtak, 80–85%-uk ma is a mezőgazdaságból próbál megélni, a szovjet urbanizáció alig érintette őket. 1928–1930-ban pl. az udmurt parasztságot a szovjet rendelkezések szerinti gazdag parasztságot nem voltak, az udmurt faluközösségi parasztságot több mint fele szerény jómódban élt. Az észti, a finn diplomácia és katonai szervek szerepeltetése a perekben színpadi kellékek voltak. A finn és az észti kormányok a szovjet sajtóból és a hivatalos szovjet állami nyilatkozatokból megismerték a vádaskodást, H. Jagoda utasításai a titkolódzásra nem befolyásolhatták a finn–szovjet kapcsolatokat. Egyes megfigyelők szerint a két ország közötti felforrósodott légkör még egy fegyveres konfliktus lehetőségét sem tette elképzelhetlenné. Lényegesnek tűnik továbbá, hogy a Boteni-öböl északnyugati szegletétől az Obig terjedő finnugor államszövetség a pánszláv eszmékben látomásként, a cári kormányzat ijesztgetéseként tűnt fel. A szovjet titkosrendőrség szervezésében zajló politikai perek, a tömeges deportálások és genocídiumok egy demokratikus finnugor államszövetség megeremelésére irányuló politikai szervezkedést tüntettek fel főbűnösökként. Ez az államszövetség

25 *Antal Bartha: Finno-Ugric Affinity and the Hungarian National Identity.* (Finnugor affinitás és a magyar nemzeti identitás.) In: HFU I. 1. 81–90.

állítólag a Boteni-öböltől az Obig terjedt volna. A cári kormányzat sokféle szorongatást alkalmazott a finnugor népek ellen, e látomások befolyása alatt sem alkalmaztak azonban olyan intézkedéseket, amelyek hosszú történelmi időre nemzeti tragédiát okoztak volna a finnugor népek körében. A kérdés, csupán reflexek közelítették egymáshoz a pánszlávizmust és a szovjet politikát, eszmerendszert? Vagy a szovjet tevékenységet megalapozó ideológusok tudatosan vették igénybe a pánszláv eszméket és alkalmazták is azokat a politikai életben? Nagyon indokolt a kérdés alapos vizsgálata. A szovjet korszak éveiben sok írásmű határolta el magát a pánszlávizmustól és bizonygatta, hogy a szovjet kormány szlávbarát politikájának semmi köze sincs a pánszláv törekvésekhez. I. A. Jefimov, a mordvin nemzeti problémák jeles ismerője magyarul is közzétett, nagyon jelentős tanulmányában²⁶ idézi Sztálin szűk körben elhangzott beszédét 1937. november 7-én: az orosz cárok „egy jó dolgot is csináltak: óriási, egészen Kamcsatkáig nyúló államot kovácsoltak össze. Mi örökségül kaptuk ezt az államot. És először mi, bolsevikok ötvöztük és erősítettük egységes oszthatatlan állammá. [...] Ezért aztán mindenki, aki megpróbálná megbontani ennek a szocialista államnak az egységét, aki valamely részének a leválasztására törekszik, avagy nacionalista, az ellenség, a Szovjetunió népei államának esküdt ellensége. És mi meg fogunk semmisíteni minden ilyen ellenséget, legyen akár régi bolsevik is. Meg fogjuk semmisíteni az egész nemzetségét, a családját mindenkinek, aki tetteivel és gondolataival, igen, a gondolataival a szocialista állam egysége ellen támad. Kíméletlenül meg fogjuk semmisíteni. Az utolsó ellenségig, őket magukat és nemzetségüket!” A beszéd előadója megbízható kútfő arra nézve, hogy a szovjet kormány és a cárok birodalomépítő, -fenntartó politikája csak módszereiben tért el. A „csak” ebben az esetben azonban egyelőre áttekinthetetlen nemzeti tragédiákat takar. K. Hovi az észt függetlenségi harcok nemzetközi körülményeit elemezve nem mellékesen figyelmeztet: az orosz közgondolkodás azt tartja, hogy az összes európai szomszédállam orosz birtok. Feltűnő, hogy az orosz liberális reformokat konzervatív módszerekkel végrehajtó P. A. Sztolipin a birodalom egységének jegyében lépett fel Finnország alkotmányos autonómiája ellen, ilyen értelemben befolyásolta II. Miklós cárt. Nagy Péter cár még svéd területen kezdte el új fővárosa építését, attól kezdve az orosz és a szovjet bel- és külpolitika egyik vezető elve Oroszország nyugati határai biztonságának a gondja, aminek gyakorlatában újabb és újabb területek, országok bekebelezése vagy függetlenségének korlátozása történt meg. Ez gyakran okozott nemzetközi feszültségeket és tragédiákat az érintett nemzetek számára. Az orosz és a szovjet kormányzat rendszeresen elmulasztotta megkérdezni az illető államokat arról, hogy ők maguk hogyan fogják fel saját nemzeti és állami biztonságuk érdekeit. Van ennek a politikának napjainkra kiható aktualitása is, amire J. Iivonen figyelmeztette a kongresszust. — Van tehát mit végiggondolni a kongresszusi kötetek nyomán.

26 *Ivan Andrejevics Jefimov: Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai.* Bp. 1996. (Budapesti finnugor füzetek 3.) A Sztálin-idézet: 5–6.

ANTAL BARTHA
THE GENOCIDES AND NATIONAL AWAKENING

A Review on *Historia Fenno-Ugrica* I:1–2. 1432 pp. Published by the *Societas Historiae Fenno-Ugricae*. Oulu (Finland), 1996. The editors: Kyösti Julku, Markus H. Korhonen, Olavi K. Fält, Markku Mäkivuoti, Milton Nuñez, Jouo Vahtola.

The two volumes published the papers read on the First Congress of the Fenno-Ugrian History held on 14–18 June 1993, at Oulu (Finland). The Congress was summoned by the *Societas Historiae Fenno-Ugricae* and was hosted by the University of Oulu. The meaningful papers provide comprehensive and basic informations on many aspects for history on the Fenno-Ugrian nations. The volumes appeared to be important especially for the researchers of the subject concerned and for the historians studying the Soviet history too. Every Fenno-Ugrian nation experienced either the tzarist Russian or Soviet domination and oppression. Except three independent Fenno-Ugria countries, Estonia, Finland and Hungary, all the other Fenno-Ugrian nations since the 16–17th centuries subsist within the frame of Russia (Soviet Union). During the tzarist time they suffered discrimination, the Soviet State carried on against them the policy of oppression and committed genocides. As the consequence of the “Great Collapse and Desintegration” of the Soviet Union the national revival of the Fenno-Ugrian peoples has come onstage in Russia. However, the germs of self-awareness of their national identity and solidarity originated in the short respite time in the early 1900-ies, what proved to be just a stimulus. The political development of Russia determines the fate of the Fenno-Ugrian’s movements for revival and for their aimed democratic national self-government. — The very learned staff of the Department of History of the Oulu University, headed by prof. Kyösti Julku, performed an immense work in editing the great volumes.